

ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ И ПЛАГИАТСТВОТО

Проф. д. философ. н. Сево Явашчев

Университет по библиотекознание и информационни технологии

e-mail: yavashchev@yahoo.com

UNIVERSITY EDUCATION AND PLAGIARISM

Sevo Yavashchev

Summary

Plagiarists are not born, they are „grown“ even „cultured“, i.e. they are prepared anywhere by anyone, they are included in the circuit and start to reproduce. Thus, important roles are playing universities, where young people are both training and bringing up. In this process the participation of both students and teachers is necessity and personal example of old generation is more important.

Key words: plagiarism, university, students, doctoral students, lecturers, scientific jury, internet.

Все повече в преподавателските и научните среди се осъзнава, че плагиатството нанася големи поражения на образованието и науката. Затова в последно време се забелязва засилен интерес на научната и преподавателската колегия в разобличаването и противодействието в случаите на използване на резултатите от чужд труд. Към такова присвояване все по-често прибегват не само студенти, но и преподаватели от висшите училища, като по този начин се стремят да прикрият научната си некомпетентност и да задоволят амбициите си за сметка на чужд труд. В медиите се появиха достатъчно примери от България и от чужбина за случаи на плагиатство от високопоставени лица (Германия, Унгария, Румъния).

Когато става въпрос за плагиатството при студентите и преподавателите, то може да се определи като предизвикателство пред образователната система във висшето образование. На смяна на поколението на истинските и заслужили учени и преподаватели могат да дойдат такива, които от ученическите чинове, студентските и докторантските банки, доцентските и професорските катедри са свикнали да преписват чужди текстове, без това да е правен или

нравствен проблем за тях.

Трудно би се намерило висше училище, в което да не се среща, явно или завоалирано, използване на чужди публикации, представяни за свои. Броят на случаите за плагиатство във висшите училища се увеличава не с дни, а с часове. Това е особено тревожно, когато става въпрос за изследователската дейност на преподаватели и учени. Добросъвестните от тях започват да търсят различни начини, за да се предпазят от некоректни колеги. Например, историците са принудени да прикриват до възможния минимум научния апарат в публикациите си, за да не предоставят на недобросъвестни автори готови данни за архивните си източници.

Плагиатството в нашите висши училища е съществувало и преди, но то стана почти тотално след създаването на предпоставки за научни степени и академични длъжности да се кандидатират хора без необходимите качества, а понякога и съвсем случайни хора, които имат възможност да задоволят амбициите си или да прикрият комплексите си.

Плагиатството във висшите училища се среща в различни форми: *copy-paste*; перифразиране на текста; позоваване на несъществуващи или неправилни източници; превод от чужд език, без да се посочи източникът; „приобщаване“ като съавторство на чужда публикация и др.

Не всички рискуват директно да използват *copy-paste*. Широко се използват различни похвати, за да се прикрие преписването на чужди мисли и идеи. Например, между другото се споменава действителният автор, а след това се добавя „*към това може да се добави още, че...*“ и наистина се добавя, но отново текст от първоизточника, обаче този път без той да се посочва. Това се прилага най-често, когато първоизточникът е на чужд език, различен от български.

Една от най-често разпространените практики на плагиатство при студентите са дипломните работи и магистърските тези. Те са полезна форма при завършване на обучението, но само ако са самостоятелно написани. Плагиатството формира у студентите впечатление, че по този начин могат да завършат висшето си образование, че така се прави наука и по-напористите от тях не се колебаят да запишат докторантура, като и там по същия начин разработват дисертациите си. Може би е добре да се помисли дали не е време вместо дипломни работи да се въведе задължителен държавен изпит във всички висши училища, за да не се разпространява тази отрицателна практи-

ка.

Използването на интернет и на информационните технологии също създават благоприятни условия за преписване. При минимум усилия от страна на студентите цели пасажки, и то нееднократно, от чужди разработки се включват в дипломни работи и магистърски тези. По този начин те се превръщат в набор от цитати, а не в научно изследване. На практика интернет благоприятства разпространението на плагиатството. Лесната достъпност до чужди тестове, трудното контролиране на използването им, лесното преписване и пренасяне от един труд на друг (copy-paste) превръщат интернет в основен източник на информация, използването на която е трудно да се контролира и санкционира.

Друг вид плагиатство е закупуването на готови текстове по интернет или поръчване на конкретен автор да напише дипломната работа или магистърската теза срещу съответното заплащане. Съществуват фирми, които развиват предимно такава дейност и добре печелят от нея.

Ако при студиите, статиите и научните доклади е по-трудно да се контролира плагиатството, не е така при дисертациите и хабилитационните трудове, които преминават през формализирани процедури, предвидени в Закона за развитието на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и съответните правилници на висшите училища. Особено показателно това е при дисертациите за образователната и научната степен „доктор“. Ако научният ръководител работи методично с докторанта, ако упражнява контрол върху неговите проучвания и изяви с доклади на научни конференции и пресича в зародиш всеки опит за плагиатство, то тогава докторантът ще разбере, че плагиатството няма да мине. Но, ако научният ръководител се е хабилитирал с труд, голяма част от който е преписан от една или няколко чужди публикации, то тогава и докторантът ще последва примера му, а той по-скоро ще си затвори очите.

Но освен научният ръководител, отношение към подготовката на докторанта има и обучаващото звено (катедрата), където също може да се повтори горната схема. И накрая се стига до научното жури. Тук проблемът с плагиатството е по-сложен. Прави впечатление, че твърде често в състава на научни журита са включени едни и същи лица при твърде различни научни области на конкурсите за хабилитиране или на темите на дисертациите. Без да се изключва възможността за широкопрофилността на някои експерти, по-

скоро обяснението за това е, че те са „удобни“, известни са с добронамереното си отношение към висшето училище или към конкретното лице, явяващо се на конкурс за академична длъжност или защитаващо дисертация; а в редица случаи и заради хонорара. Единици са примерите, когато академичната общност в някое висше училище реагира адекватно срещу явни и известни случаи на плагиатство.

Завоалирана форма на плагиатство е включването като съавтори на лица, които на практика не са участвали в подготовката и написването на дадена публикация. Този вид „подарък“ се среща най-вече, когато като съавтор трябва да се включи някой началник на действителния автор. Обикновено това е при написването на учебници и учебни пособия, доклади за научни форуми, различни проекти и пр. В замяна на това действителният автор получава някаква компенсация – финансово поощрение под формата на награда, предимство при хабилитиране, командировка в чужбина и пр. Това не е класически вид плагиатство, но има връзка с него като форма на псевдоавторство. Освен това се създава взаимна зависимост по схемата „ти на мен – аз на теб“, което от своя страна се отразява не само върху авторитета на такива „съавтори“, но тъй като това е публична тайна в съответното висше училище, то се отразява и върху студентите, върху декларирания принцип, че обучението трябва и да възпитава.

Въпросът е – защо все по-често студенти и преподаватели без притеснение са способни на кражба на чужда интелектуална собственост и стават плагиатори? При това често смятат плагиатството като напълно нормална форма за присвояване на чужд труд.

Кои са причините за разпространението на плагиатството и търпимостта към него във висшето образование? Към тях могат да се отнесат следните:

- Недостатъците в средното образование се отразяват върху подготовката на приетите във висшите училища студенти. Тези неподготвени студенти се изправят пред изискванията на висшето образование, колкото и те да са принизени в последните години. Лишени от навици за системна подготовка и проявяващи несериозно отношение към учебния процес, те нямат друг начин, освен да преписват при подготовката на своите реферати, курсови и дипломни работи, магистърски тези, а понякога и дисертации;

- Икономическите и социалните условия в страната, затрудненото финансово положение на студентите ги принуждава да работят в учебно време.

Голяма част от тях компенсират недостига на време за подготовка с използването на услугите на сайта „Помагало“, готови материали от интернет и други подобни похвати;

- Недостатъчната обвързаност на обучението с възпитанието във висшите училища, както и липсата или принижаването на нравствените норми и възпитанието в такива добродетели като честност, искреност, справедливост, отговорност и пр.;

- Лесният достъп до търсената информация в интернет и недостатъчно сигурните методи за откриване на плагиатството от интернет. Към това трябва да се прибави и недостатъчната подготовка на преподавателите да боравят с тези методи за оперативен контрол. А тези, които притежават такава подготовка, не желаят да си губят времето и да си причиняват неприятности при откриване на плагиатство.

Развитието на информационните технологии създава условия за масовизиране на плагиатството. Една от причините за това е, че докато информационните технологии се развиват, формите за провеждане на писмени изпити на студентите си остават същите с години – реферати, курсови и дипломни работи, магистърски тези.

Съществуват редица портали, които безплатно или чрез заплащане предлагат готови писмени разработки. Една експресна анкета сред група студенти от Униерситета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) показва, че над 70% от тях поне веднъж са използвали чужд текст за свой, който да представят на съответния преподавател.

Съществува и трудност при определянето на даден текст дали е плагиатство. Проверката в интернет става само в определена база данни на дадена система, за да се определи дали има използване на чужд текст. Но тази система не може да покаже (докаже) дали въпросният текст е първоизточник или и той не е плод на плагиатство от друг. Към тези трудности трябва да се прибави и това, че чрез интернет може да се прави проверка само на текстове, които са в интернет, но не и на плагиатство, извършено директно от хартиен носител (списание, книга и пр.). Така стои и въпросът за преписването от източници на друг език, различен от българския.

При това положение или трябва да се въведат нови форми за писмен изпит, или трябва преподавателят да разреши легалното използване на интернет източници. Т.е. тези източници да не се използват като краен резултат, а само

като източници за изследователска работа, на базата на които да се правят допълнения, анализи и обобщения.

В противен случай се създава възможност за плагиатство, в т. ч. и за такова при подготовка на дипломни работи и магистърски тези от студентите. За написването им е необходимо използването на колкото се може повече източници със съответното позоваване на авторите. Но студентът е длъжен лично да обработи необходимата информация, да ѝ направи анализ, да я интерпретира и обобщи. Дословното заимстване на оригинален текст от друг автор следва да се разглежда като кражба на чужд труд и да подлежи на санкции.

Тези причини са характерни преди всичко за плагиатството при студентите. Но към студентите все пак трябва да се отнасяме внимателно. Не са редки случаите, когато липсата на позоваване на първоизточника се дължи на неопитност, на непознаване на изискванията за използването на чужди публикации. В УниБИТ се надяваме това да се преодолее с въвеждането в първи курс за образователно-квалификационната степен (ОКС) „бакалавър“ на задължителна учебна дисциплина „Академично писане“ и на избираема такава – „Методика на научните изследвания“. Въведена е и специална Наредба за писмените разработки, които подлежат на оценка (реферат, курсова работа, дипломна работа и магистърска теза).

Едно от отрицателните последствия от плагиатството при написването на реферати от студентите е постепенното формиране у тях на неверие в собствените им сили и възможности, което почти винаги е съпроводено със загубата на способността за критично отношение към труда и изводите на други изследователи. Те губят способността критично да подхождат към разработките на други автори, както и към литературата и източниците въобще.

Към плагиатора, освен неудовлетворителната оценка, трябва да има и административна санкция от страна на ръководството на висшето училище. Опасенията в такива случаи са, че огласяването на плагиатството ще доведе до влошаване на отношенията между преподавателите, ще урони престижа на университета и на неговото ръководство.

Случаи на плагиатство има и при преподавателите, за което също са налице комплекс от причини:

- Плагиатството се е превърнало в сравнително лесен и бърз начин за научно и служебно израстване. Дори се срещат случаи, когато се защитават дисертации, за да се удовлетворят лични амбиции и това става пак чрез пла-

гиатство;

- Принизяването на критериите на катедрените, факултетните, академичните и научните съвети, на научните журита при провеждането на процедурите за научни степени или академични длъжности. Някои го правят заради нежеланието да си навличат неприятности с колеги или висшестоящи личности, други – заради опасността да не бъдат повече включвани в състава на научните журита, трети – за да запазят авторитета на колегата и пр.;

- Несъвършенството на ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане също създава предпоставки за съществуването и разпространяването на плагиатството. Няма институция, която да извършва мониторинг над процедурите във висшите училища: кой колко пъти е бил член на научно жури в едно и също висше училище, по каква научна проблематика, съдържание на рецензиите и становищата им и пр.;

- Трудното доказване на плагиатството. Съществуват най-различни начини то да се маскира: компилация, преразказване, подмяна на термини и понятия, смяна на словоредата, използването на кавичките при цитиране и пр.

- Несъвършеното законодателство и липсата на адекватна съдебна практика за защита на авторското право в науката. Въпреки че съществува от векове, терминът *плагиатство* до ден днешен не е точно определен в смислово и юридическо отношение. Прекалено е обтекаемо това понятие и в Наказателния кодекс (чл. 173. (1), което позволява различна интерпретация:

„Който издава или използва под свое име или под псевдоним чуждо произведение на науката, литературата или изкуството или значителна част от такова произведение, се наказва с лишаване от свобода до две години или с глоба от сто до триста лева, както и с обществено порицание“.

- Очевидно за съдебната система този проблем е твърде незначителен на фона на другите видове престъпления.

- Тежкото финансово положение на част от научни работници (пенсионери), които си затварят очите като членове на научни журита, когато констатират плагиатство при защита на дисертация или при хабилитиране, за да бъдат номинирани и в бъдеще в научни журита;

- Високата степен на безразличие, липсата на нетърпимост на колегията, а и на обществото към проявите на плагиатство. Сред преподавателската и научната общност се е създадо безразличие и търпимост към плагиатството. Има и случаи, когато самите потърпевши не реагират срещу такова ограбване

на труда им. Освен за безразличие, в такива случаи става въпрос и за безсилие. Евертуалното завеждане на съдебно дело не дава гаранция за справедливо реагиране срещу плагиатора, но със сигурност ще се изгуби много време, нерви и пари.

- Корупционната среда в страната, която създава условия за плагиатство. Съдебната система у нас така е устроена и така действа, че на практика тя защитава плагиатора от истинския автор;

- Почти е невъзможно да се докаже плагиатство, особено в хуманитарните и обществените науки, където всеки научен труд се основава на идеи, теории, принципи и пр., които не могат да се патентоват и върху които трудно може да се докаже авторското право, както е при техническите науки. На практика юристите казват, че това е предимно морален проблем, а в научната и преподавателската гилдии не искат да се занимават с морални проблеми и ги отправят към юристите. Т. е. горещият картоф никога не го желае. Разчита се на научната етика и добросъвестност, които се размиват в практиката и се предават на следващите поколения изследователи като аморфни понятия, лишени от смисъл.

Ако ошетен автор реши да подаде иск в съда за това, че е преписвано от негова публикация, то перспективите да успее в съда са минимални. Търсенето на справедливост чрез съда е съпроводено със загуба на време и нерви. Започват се експертизи, поредица от съдебни заседания, изискване мнението на вещи лица. У нас поради подминаването на този проблем няма достатъчна съдебна практика за такъв вид дела. Затова са малко адвокатите, които биха се захванали с подобно дело. Но освен на съда, в такива случаи може и трябва да се разчита и на реакцията на общественото мнение на студентите и преподавателите, т. е. да се изработят вътрешни механизми за борба с плагиатството и те сами да се справят с този проблем.

В тази обстановка нараства ролята на професионалната етика и научната добросъвестност, които да се превърнат в ефективни механизми против плагиатството. Разработването на етични норми, и особено на тяхното възприемане и прилагане, изисква време и ресурси, но противното означава интелектуален и нравствен разпад.

Разбирането на опасността от разпространяването на плагиатството сред бъдещите специалисти налага решителни мерки против това явление от страна на ръководствата на висшите училища. Не са известни случаи на отзо-

ванане на студенти заради плагиатство при написване на курсова или дипломна работа или на пропадане на процедура за академична длъжност или научно звание.

Ако във вътрешните нормативни документи на висшите училища се заложи изключването от университета при доказано плагиатство, то поне ще намалее. Бедата е, че и ние преподавателите не сме достатъчно взискателни и принципни. Дори да се появи съмнение за плагиатство, или ако се докаже такава, единици са случаите, когато се постановяват някакви санкции спрямо студента, докторанта, а понякога и преподавателя колега.

За ефективното противодействие срещу плагиатството е необходимо самата преподавателска и научна колегия да е по-активна. Трябва да се огласяват случаите на плагиатство. Всяко издателство, всяка редакция трябва да имат своеобразен „черен списък“ на автори, които са склонни да плагиатстват. Колективното мълчание на практика узаконява плагиатството като нещо нормално, едва ли не като норма в научноизследователската работа. Бедата е, че у нас научните списания са твърде малко и не е възможно на страниците им да се открие специална рубрика, в която да се дискутира по проблема за плагиатството – да се споделят мнения, да се посочват примери и имена и пр.

Също така е важно студентите, младите преподаватели и учени да се приучват и възпитават на нетърпимост към това явление. В противен случай те привикват да работят в постоянен режим на компилиране и остават с впечатление, че така трябва да се прави. В това отношение ролята на преподавателя е много важна – при определяне на темата на дипломната работа или на магистърската теза, при рецензирането им, като участник в научно жури. Ако темата е формулирана така, че на практика да е нещо съвсем ново, което не е разработвано досега, то няма как да се преписва от предишна разработка. Но, ако едни и същи теми се повтарят години подред, то естествено възможностите за преписване са големи и ще се намерят студенти, които да се възползват от това.

Би било наивно да се мисли, че е възможно изкореняването на това явление. Но е напълно възможно да се намали неговото разпространение и затова трябва да се почне от висшите училища, от системата на образованието. В тази дейност трябва да се включат както юридически, така и педагогически методи, форми и средства за осъждане на плагиатството. От голямо значение

е и личният пример на преподавателите, които не трябва да си затварят очите в случаи на плагиатство от техни дипломанти, магистри и докторанти.

Време е и у нас да се последва примерът, който имаме от редица европейски страни, където към плагиатството не само на университетско, а на политическо и държавно ниво, се отнасят като към престъпление: в Германия към министъра на отбраната, в Унгария към президента, в Румъния към министър-председателя, който се кандидатира и за президент на изборите.

За да се противодейства ефективно на разпространението на плагиатството, е необходимо да се знаят неговите форми и мащаби. Но е важно да се намерят и подходящите решения, за да му се противодейства. Проверяването за плагиатство трябва да стане стандартна процедура във висшите училища.

Обобщавайки написаното, трябва да се посочи, че плагиатството може значително да се ограничи, като се усъвършенства нормативната база, вкл. и законите. Не бива да се пренебрегва и осъждането на това явление от морална гледна точка. Особено внимание следва да се обръща на плагиатството във висшите училища, защото на практика те могат да се превърнат в своеобразни школи за плагиатство. Но това не може да стане без активното участие на преподавателите, вкл. и даването на личен пример в това отношение.